

dr hab. Jadwiga Kita-Huber, prof. UJ

Instytut Filologii Germańskiej

Uniwersytet Jagielloński

Kraków, 12 lipca 2024

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgra Mateusza Alberta Niedzieli pt. „Recepcja stoicyzmu w filozofii i literaturze niemieckojęzycznej XVIII wieku”, napisanej pod kierunkiem dr hab. Ewy Grzesiuk, Lublin 2024, 240 str.

Rozprawa doktorska pana mgra Mateusza Niedzieli pt. „Recepcja stoicyzmu w filozofii i literaturze niemieckojęzycznej XVIII wieku“, napisana pod kierunkiem pani dr hab. Ewy Grzesiuk, wpisuje się w badania historycznoliterackie Katedry Literatury i Kultury Niemieckojęzycznej (Instytut Literaturoznawstwa, Wydział Humanistyczny KUL), w szczególności w badania nad niemiecką literaturą XVIII w., prowadzone od wielu lat przez Promotorkę pracy, a które w Polsce mają niewielu przedstawicieli. Tym bardziej już na początku na pochwałę zasługuje sam fakt, że Doktorant wybrał tak trudny temat, wymagający znajomości zarówno szerokiego kontekstu filozoficznego i literackiego, jak i niezwykle obszernej literatury przedmiotu, a ponadto, jak już wspomniałam, temat należący do rzadko wybieranej w Polsce specjalizacji.

Przedłożona mi do oceny dysertacja już w tytule wskazuje na swój interdyscyplinarny charakter, stawia sobie bowiem za cel rekonstrukcję recepcji stoicyzmu w niemieckiej filozofii i literaturze w dobie oświecenia, przy czym Autor jest świadomy trudności, jakie mogłaby nieść próba znalezienia granicy między pisarstwem filozoficznym a pisarstwem literackim tego czasu, wskazując wielokrotnie na niemożność takiego rozgraniczenia. Tak też czyta wybrane do analizy teksty, uwypuklając ich otwartość na polemikę z antycznymi modelami oraz innowacyjność formalną i ideową oraz unikając dogmatycznego podejścia. Celem dysertacji jest rekonstrukcja recepcji myśli stoickiej w wybranych niemieckich dziełach XVIII w. – Doktorant nie próbuje zatem dowodzić żadnej mniej bądź bardziej przełomowej tezy, stara się natomiast w analizach utworów (*close reading*) udowodnić, że pytanie o recepcję stoicyzmu w tych utworach może przyczynić się do ich oryginalnych odczytań, czyli może stać się

korektywem bądź – innymi słowy – rzucić nowe światło na zastane sposoby i tendencje interpretacji kanonicznych tekstów.

Przejdę do omówienia budowy pracy, równocześnie wskazując i omawiając szczegółowej mocne i słabsze strony poszczególnych jej części. Praca składa się z trzech obszernych rozdziałów oraz poprzedzającego je wprowadzenia i krótkiej refleksji końcowej. We wprowadzeniu (rozdz. I) Autor przedstawia zwięźle problem badawczy, uzasadnia wybór tekstów, rekonstruuje stan badań oraz przedstawia wybraną przez siebie metodę badawczą, którą jest antropologia literacka. Opis stanu badań obejmuje wszystkie najważniejsze pozycje z punktu widzenia tematu pracy. Recenzentka nie do końca może się jednak zgodzić ze stwierdzeniem, że badania dot. myślicieli osiemnastowiecznych – Alexandra Baumgartena i Georga Friedricha Meiera stanowią „terra incognita”, jak pisze Autor, czemu i sam zdaje się przeczyć przywołując kilka nowszych tytułów (por. str. 10). Stan badań przytoczony zostaje tematycznie a następnie chronologicznie, co jest dobrą decyzją, niemniej przeszkadza trochę zbyt skrótowe potraktowanie wyników dotychczasowych badań, równoznaczne często z nader ogólnymi stwierdzeniami, np. gdy ‘omawia’ tom pt. *Alexander Gottlieb Baumgarten. Sinnliche Erkenntnis in die Philosophie des Rationalismus*, gdzie zaznacza jedynie, że artykuły tam zamieszczone dotyczą estetyki jako nauki o poznaniu zmysłowym (str. 14). Wydaje mi się, że w tej części można byłoby dokładniej omówić jedynie istotne dla dysertacji prace badawcze, które w jakiś sposób wiążą się z jej tematem, natomiast całą obszerną literaturę przedmiotu można było umieścić w przypisach. W ten sposób czytelnikowi łatwiej byłoby śledzić tok myśli i punkt wyjścia dysertacji. Encyklopedyczność wywodu jest szczególnie rażąca w akapicie, gdzie Autor wymienia alfabetycznie i bez komentarza pozycje dot. Lessinga i jego tragedii *Emilia Galotti*, konstatując: „Oczywiście więcej artykułów z tej tematyki czytelnik znajdzie w periodykach i czasopismach takich jak *Aufklärung, Das achtzehnte Jahrhundert* czy *Lessing Yearbook*” (str. 16).

Dobór metody (str. 17 i nast.) jest w mojej ocenie adekwatny i pozwala zrealizować postawione w tytule zadanie badawcze, czyli zrekonstruować recepcję stoicyzmu w osiemnastowiecznych Niemczech. Ponadto dobór metody ma także uzasadnienie historyczne, jak wykazuje Autor w wywodzie na ten temat (str. 19 i nast.). Niemniej dziwi recenzentkę fakt, z jaką ostrością Autor krytykuje przywołaną na początku metodę społeczno-krytyczną, którą m.in. posługiwali się wcześniejsi badacze, i to krytykuje nie tylko w podrozdziale dot. metody (str. 17 i nast.), lecz także w innych rozdziałach pracy. Tak ostra krytyka wydaje mi się nieuzasadniona z wielu powodów, po pierwsze, jak wiadomo, nie ma metody uniwersalnej

mogącej ująć wszystkie możliwe aspekty dzieła czy procesu historycznoliterackiego; każda metoda służy zbadaniu jakiegoś aspektu czy aspektów literatury i jej kontekstów, siłą rzeczy przecenia więc jeden aspekt kosztem innego/innych, ale właśnie to powoduje, że istnieje polifonia badawcza – badania naświetlają różne aspekty badanych dzieł czy zjawisk kulturowych, literackich, filozoficznych etc.; z drugiej strony dzieła są w stanie przyjąć różne interpretacje, w zależności m.in. od obranej metody. Po drugie, każdy badacz ma prawo do wyboru metody, która jego zdaniem w sposób najbardziej adekwatny pozwala odpowiedzieć na postawione w danej pracy pytania badawcze, jak to zresztą uczynił też Autor przedstawionej mi do oceny dysertacji – ale bez konieczności krytykowania (moim zdaniem w kontekście tej pracy bezzasadnego) innych metod badawczych, jakich nie wybrał. Krytyka ta w niniejszej dysertacji ma w moim odczuciu charakter zabiegu czysto retorycznego.

W drugim rozdziale mgr Niedziela przedstawia systematycznie i dość skrótowo, powołując się głównie na literaturę przedmiotu, poglądy starej szkoły stoickiej, podejście stoików do sfery uczuć oraz krótki zarys recepcji stoicyzmu do wieku XVIII, który to zarys umożliwia ukazanie poddanej badaniu epoki oświecenia w szerszym kontekście. Niemniej, co Autor zauważa już we wstępie (str. 10), streszczenie to stanowi jedynie wybiórcze spojrzenie, tzn. koncentruje się na tych poglądach, które cieszyły się zainteresowaniem w niemieckim oświeceniu. Omawiając recepcję stoicyzmu do XVIII w. posiłkuje się ponadto głównie historią G. Realego – ten podrozdział jest generalnie dość pobieżny (str. 34-43).

W rozdziale trzecim, jednym z dwóch głównych rozdziałów dysertacji, Doktorant rekonstruuje recepcję idei stoickich w filozofii niemieckiej XVIII, koncentrując się na takich myślicielach jak Christian Thomasius, Christian Wolff, J.J. Bodmer i J.J. Breitinger, Alexander Baumgarten i Georg Friedrich Meier, przy czym szczególnie interesuje go idea „całego człowieka” (niem. ‘der ganze Mensch’) oraz podkreślenie roli uczuć w poznaniu w koncepcjach ww. myślicieli. Często w rekonstrukcji chodzi właściwie o wkład omawianych twórców w powstanie estetyki niż o recepcję przez nich stoicyzmu – np. w przypadku Wolffa Doktorant omawia, jak przyczynił się on do rozwoju estetyki, a mniej jak recypował stoicyzm – choć oczywiście procesy te są ze sobą ściśle połączone i nie jest możliwe – niekiedy – ich analityczne oddzielenie. Niemniej miejscami w tym rozdziale temat recepcji stoicyzmu jest potraktowany zbyt powierzchownie, co wiąże się m.in. z tym, że brakuje przedstawienia bezpośrednich dowodów na taką recepcję. I tak Autor buduje swoją argumentację odnosząc się do faktu, że np. Breitinger und Bodmer byli pozytywnie nastawieni do uczuć, wobec których stoicy byli krytycznie nastawieni bądź które odrzucali (str. 61) – taka argumentacja jest moim zdaniem

zbyt wąta, oczekiwałabym i w tym rozdziale dotarcia do faktycznej, eksplicytnej krytyki stoicyzmu, a nie tylko odwoływania się do innej wagi uczuć w branych pod uwagę programach. Sam Autor zdaje się być tego świadomy, jak pokazuje ustęp na str. 69, gdzie pisze, że poglądy Breitingera i Bodmera nie podejmują wprost idei stoickich, przyczyniły się jednak do krytyki stoicyzmu przez innych myślicieli – jednak nie wyjaśnia, a byłoby to ważne w kontekście rozprawy, w jaki dokładnie sposób się przyczyniły. Także w rozdziale dot. Baumgartena można byłoby zrezygnować z ogólniejszych informacji, np. biograficznych oraz ogólnej charakterystyki dzieła tego filozofa i skupić się na najważniejszej kwestii, czyli recepcji stoicyzmu w pismach *Estetyka* i *Metafizyka*. Wprawdzie Autor poświęca w dysertacji pismu *Estetyka* osobny podrozdział, jednakowoż jest on zbyt krótki i obejmuje według spisu treści niespełna 3 strony (str. 85-87); w rezultacie jednak mniej, bo dwie, gdyż podrozdział ten zawiera w sobie także nieujęty we wstępnie mniejszy podrozdział pt. „Estetyka a krytyka literacka i literatura”, gdzie nie ma mowy o recepcji stoicyzmu. (Ponadto uważam, że uproszczeniem jest domniemanie, że Baumgartenowska nauka o uczuciach, jego typologia uczuć i emocji oraz ich związku z człowiekiem to jest automatycznie polemika ze stoicyzmem – np. str. 93 i nast.). Bardziej udany jest natomiast podrozdział dot. *Metafizyki* Baumgartena, gdzie Doktorant analizuje kluczowe partie tekstu z punktu widzenia recepcji stoicyzmu – tutaj można byłoby zdecydowanie pokusić się o dodatkowe cytaty i ich rozwinięcie, np. tam, gdzie Baumgarten w ustępie 670 dyskutuje z proklamowanym przez stoików stanem równowagi i regulacji uczuć (str. 93, str. 95).

Wysoko oceniam podrozdział poświęcony G. F. Meierowi i jego polemice ze stoikami, w tym przeprowadzonej przez niego krytyce koncepcji apatii (str. 105 i nast.); również tutaj Doktorant dociera do kluczowych fragmentów, sięgając np. do takich periodyków jak tygodnik *Der Mensch*, w którym publikował Meier (str. 106 i nast.). Szczególnie wiele obserwacji Doktoranta z podrozdziału 3.6.2 („Polemika Meiera ze stoikami”) można byłoby jeszcze dalej rozwinąć, gdyż są to wątki stanowiące sedno dysertacji.

Generalnie wydaje mi się – i dotyczy to zarówno rozdziału III, jak i rozdziału IV – że można byłoby zrezygnować z ogólnych informacji, w tym z biogramów filozofów i ogólnej charakterystyki ich działalności (np. str. 69), uznając je za już znane, a od razu skoncentrować się na kwestiach istotnych dla celu rozprawy. Gdyby praca miała zostać opublikowana, należałoby dokładnie określić, kto będzie docelowym czytelnikiem, by dokonać pewnych redukcji z jednej strony, a rozwinięć z drugiej – przypuszczam, że praca będzie służyć w pierwszej mierze popularyzacji w Polsce niemieckiej recepcji stoicyzmu w XVIII w.

Rozdział IV jest rekonstrukcją dyskusji ze stoicyzmem w wybranych tekstach literackich (dramatycznych) doby oświecenia; Autor skupia się na czterech kanonicznych pisarzach: J. Ch. Gottschedzie, Ch. M. Wielandzie, G. E. Lessingu i Karl Johann Wezlu oraz ich kanonicznych dziełach. W przypadku Gottscheda i Wezla omawia po jednym dziele, w dwu pozostałych przypadkach trzy (Wieland) i dwa (Lessing). Analizy dzieł poprzedza podrozdział nt. recepcji Seneki i Katona w oświeceniowych dramatach niemieckich, przy czym Autor skupia się na zagadnieniu samobójstwa, najpierw szerzej w etyce antycznej (4.1.1) a potem u Seneki (4.1.2) – rekonstrukcje te, które wypadają miejscami zbyt ogólnie, mają charakter przygotowawczy do analizy dzieł. Nie mam do tych części krytycznych uwag, na pochwałę zasługuje natomiast – o czym będzie jeszcze mowa dalej – że mgr Niedziela wchodzi w dyskusję z poglądami innych myślicieli, nie zgadzając się miejscami z ich interpretacjami czy ocenami nt. poglądów niektórych omawianych filozofów (np. str. 117).

Przeprowadzone w rozdziale IV analizy są obszerne i wnikliwe; Doktorant rekonstruuje konteksty, dokładnie omawia kluczowe z punktu widzenia jego tematu fragmenty, korzystając z wydań oryginalnych w j. niemieckim – jeśli dysertacja miałaby zostać wydana i służyć popularyzacji niemieckiej myśli oświeceniowej w Polsce, kwestię cytatów trzeba będzie rozwiązać, decydując się albo na polskie przekłady albo na cytowanie w dwóch językach, co jest rozwiązaniem obecnie chyba mniej praktykowanym. Także w tej części dysertacji Autor dyskutuje z badaczami, do których prac się odwołuje (np. str. 140), dzięki czemu udowadnia to, co jest zamiarem Jego pracy, czyli że pytanie o recepcję stoicyzmu w odniesieniu do wybranych dzieł może po części ukazać te dzieła w innym świetle, uwypuklić aspekty dotąd przeoczone. Tak dzieje się np. dzięki dokładniejszej analizie wątków stoickich w dramacie Wielanda, w rozmowach Agatona z Hippiaszem, która to analiza wzmacnia tezę, że rozmowy te nie miały charakteru wyłącznie dydaktycznego, ale stanowiły także polemikę ze stoikami i posłużyły Wielandowi do wykazania niespójności myśli Hippiasza (str. 150 i nast.).

Niewątpliwie najmocniejszy jest podrozdział dotyczący dramatów Lessinga (str. 164 i nast.), antycypowany we wstępie i w całym dotychczasowym wywodzie. Doktorant omawia tragedię *Philotas* i późniejszą *Emilię Galotti* – ponieważ omawia te utwory chronologicznie, rozbijając rozdział na dwa podrozdziały im poświęcone, należałoby jednak zmienić kolejność tych utworów także w tytule rozdziału (str. 164). Mikroanalizy przeprowadzone są poprawnie i adekwatnie do postawionego na początku pytania badawczego, czyli recepcji stoicyzmu w wybranych do analizy dramatach. Na pochwałę zasługują te fragmenty dysertacji, gdzie Autor wnosi nowe elementy do dobrze znanych interpretacji, uwypuklając pewne pomijane dotąd

możliwości interpretacji, np. w analizach samobójczej śmierci niektórych postaci: jak wykazuje, jednym z motywów takich decyzji mogła być (również) recepcja przez bohaterów myśli stoickiej, jak np. w dramacie *Sterbender Cato* Gottscheda czy *Philotas* Lessinga (str. 178).

Rozczarowujący jest natomiast brak dłuższego zakończenia w sensie podsumowania analiz. Dobrze byłoby syntetycznie spojrzeć na analizowane dzieła zarówno literackie, jak i filozoficzne i jeszcze raz pokazać, co nowego wniosła do rozumienia tych dzieł analiza przeprowadzona pod kątem recepcji stoicyzmu. Liczące 3 strony zakończenie, obejmujące wypunktowane wnioski powtarza raczej znaną wiedzę, jak np. to, że „z punktu widzenia przyszłej recepcji stoicyzmu [ważne] było powstanie estetyki” (str. 222), itp. Wniosek nr 5 rozpoczynający się od „Recepcja stoicyzmu otwiera nowe możliwości interpretacyjne tekstów literackich niemieckiego oświecenia” zawiera tylko krótkie odniesienie do *Philotasa* i *Emilii Galotti*, podczas gdy tutaj właśnie czytelnik oczekiwałby zebrania najważniejszych wniosków interpretacyjnych (ukrytych w poszczególnych analizach) i ich oceny bądź kategoryzacji ze strony Autora dysertacji. Być może brak ten wynika z pośpiechu w ostatniej fazie prac nad dysertacją, w każdym razie, jeśli praca będzie przygotowywana do druku, zalecałabym rozwinięcie tego ‘rozdziału’.

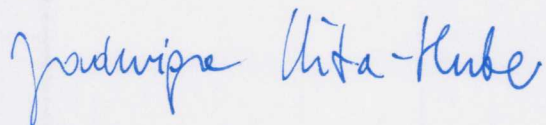
Uwagi krytyczne zawarłam już wyżej omawiając poszczególne rozdziały, tutaj chciałabym jedynie podsumować, że w mojej ocenie słabiej wypadają wstęp, rozdział II oraz zakończenie, które jest przede wszystkim zbyt krótkie, biorąc pod uwagę temat rozprawy i brak syntetycznych wniosków cząstkowych po każdym rozdziale. Najmocniejszy jest w mojej ocenie rozdział IV oraz częściowo rozdział III, przede wszystkim w miejscach, gdzie Autor dociera do eksplicytnej i/lub implicytnej dyskusji z poglądami stoików w dziełach filozoficznych i dramatycznych oświecenia.

Pod względem techniczno-warsztatowym praca jest poprawna. Językowy poziom stylistyczny dysertacji dowodzi wysokich kompetencji filologicznych Autora. Mgr Niedziela swobodnie operuje językiem polskim na poziomie dyskursu naukowego, praca przygotowana została z dużą starannością i dbałością o szczegóły, drobne błędy dadzą się łatwo wyeliminować i nie wpływają na wysoki poziom językowy rozprawy. Praca jest starannie zredagowana, nie zawiera błędów gramatycznych, niekiedy tylko zdarzają się powtórzenia czy niedociągnięcia stylistyczne (np. str. 35 „osiągnięcie takiego ideału jest dla nas nieosiągalne”, także str. 38, 54, 59). Czasami Autor posługuje się emocjonalnymi wyrażeniami jak „niestety” w funkcji wartościującej rozwój czy tendencje badawcze, np. dwa razy na stronie 54: „Mit o zależności

niemieckiej filozofii i literatury osiemnastowiecznej od wzorców i idei pochodzących z Francji panuje niestety i dzisiaj [...]” oraz „W XIX wieku poglądy Hegla na minioną epokę rozprzestrzeniły się i stały niestety czymś powszechnym”, które można byłoby usunąć dokonując kolejnej redakcji tekstu, podobnie jak niektóre zbyt duże uogólnienia (jak zacytowane powyżej). Podobnie na stronie 144. Czasami pojawiają się dokładne powtórzenia tych samych myśli i informacji, które w ostatecznej redakcji tekstu też należałoby usunąć lub sparafrazować (np. str. 19 i str. 139). Bibliografia pracy jest obszerna i zróżnicowana, obejmująca opracowania niemieckie i angielskie, literatura źródłowa i przedmiotowa zostały kompetentnie wykorzystane w pracy.

Reasumując: dysertację Pana mgra Mateusza Niedzieli oceniam wysoko, szczególnie analizy utworów dramatycznych, ale także samą koncepcję pracy, która ma charakter interdyscyplinarny, wymaga od Autora bowiem nie tylko kompetencji filologicznych, ale także filozoficznych, pozwalających na zrozumienie i dyskusję z poglądami i istniejącymi opracowaniami na temat stoicyzmu i jego recepcji w oświeceniowym niemieckim. Doktorant bardzo dobrze opanował warsztat humanistyczny, w tym literaturoznawczy: analizy tekstów literackich są przekonujące i samodzielne, staranne i niepozbawione zaangażowania, co daje się łatwo wyczuć i co świadczy generalnie o dobrej znajomości przez Doktoranta badanej przez siebie epoki.

Przedłożona do recenzji rozprawa Pana mgra Mateusza Alberta Niedzieli posiada dużą wartość poznawczą i świadczy o dojrzałości i świadomości badawczej Autora, spełniając tym samym wymogi stawiane rozprawom doktorskim. Na tej podstawie wnoszę o jej przyjęcie i dopuszczenie Doktoranta do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

/dr hab. Jadwiga Kita-Huber, prof. UJ/

